

kardeşi Akil ve oğlu Hasan, Abdullah b. Ömer, Kâfî Şüreyh, Ebû Damdam gibi şaka, nükte ve hazırcevaplılıkları ile meşhur olan ve bu konuda kendilerinden birçok rivayet bulunan kimseler yanında tâbiîn devrinde ve daha sonraki dönemde yetişmiş Şa'bî, İyâs b. Muâviye, İbn Sîrîn, A'meş, Mu'tezile'den Sümâme b. Eşres'ten ve daha pek çok kimseden gelen bu tür nakiller kaynaklarda zikredilmektedir.

Öncüsünün İmruülkays olduğu söylenen (İbn Ebû'l-İsba', s. 139; İbn Hicce, s. 56) hezle dair Ebû Nüvâs ile Ebû Dülâme başta olmak üzere Beşşâr b. Bürd, Ferez-dak, Hammâd Acred, Mutî' b. İyâs, Ebû'l-Atâhiyye, İbnü'l-Haccâc gibi şairlerden müstehten şiirler, mizah, fikra, nükte ve latifeler nakledilmiştir. Halife Mansûr'un halası defnedilirken Ebû Dülâme'ye, "Bu çukur için ne hazırladın?" diye sorduğunda, Ebû Dülâme'nin "emîrû'l-mü'minîn'in halasını" şeklinde verdiği cevap (Necmeddin İbnü'l-Esîr, s. 212) güldüren hezlin güzel örnekleri arasında sayılır. Abdülganî en-Nablusî'nin "Bedîyye"sinde hezl için nazmettiği örnek beyitte Hz. Peygamber'in doğumundan önce meydana gelen olayları anlatırken İran kistrâsı için kullandığı, "Taç düştü kel göründü" sözüyle, Küşâcîm'in bir şiirinde cimri bir arkadaşı tarafından yapılan davette aç kalışını, ifade ettiği "Niyetli olsaydım oruç sevabı kazanmıştım" (*Nefehâtü'l-ehzâr*, s. 151-152) cümlesinde yer alan kinayerler mizahî anlatıma güç katmıştır.

Abbâsiler'in ilk dönemlerinden itibaren çeşitli hezl örnekleri derlenip kaleme alınmış, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde de belirtildiği üzere (s. 158, 161, 170-171, 182, 375-376) pek çok eser meydana getirilmiştir. Bunlar arasında bir kişiye dair haberleri müstakil olarak toplayanlar bulunduğu gibi ahmak, deli, yalancı peygamber, bedevî, tufeylî, cimri, dilenci, Hâricî, nedîm, celîs gibi çeşitli gruplarla halife, vezir, vali, fukaha, kurrâ, muhaddis, müezzîn-imam, vâiz, kassâs, edip ve şair gibi meslek erbabına ait olanları da vardır. Ancak bu eserlerin hemen hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Câhiz'in *Kitâbü'l-Buhalâ'*, *Kitâbü'l-Hayevân*, *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ile bazı risâleleri içinde (*Resâ'ilü'l-Câhiz*, *el-Cid ve'l-hezl*, *el-Medâhik*, *el-Mülah ve't-turaf*, *Fartu cehli'l-Kindî*, *Mufâharetü'l-cevârî ve'l-gilmân*) bu tür nakillere sıkça rastlanır. Hezliyyâta yer veren diğer eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: Ebû Hiffân el-Mihzemî (ö. 257/871), *Ahbârü Ebi Nüvâs*; İbn Kutey-

be, *'Uyünü'l-ahbâr*; Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*; İbn Ebû Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*; İbn Abdürabbih, *el-İkâdü'l-ferîd*; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*; İbn Habîb en-Nisâbü'rî, *'Ukalâ'ü'l-mecânîn*; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mü'ânese*, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir*; Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin el-Âbî, *Neşrû'd-dür*; Ebû İshak el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, *Zehrü'l-âdâb*; Hatîb el-Bağdâdî, *et-Taţfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, *el-Buhalâ'*; Râgîb el-İsfahânî, *Muhâdâratü'l-üdebâ'*; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, *Kitâbü'l-Ezkiyâ'*, *Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn*; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muqtetaf min ezâhiri't-turaf*; İbn Manzûr, *Ahbârü Ebi Nüvâs*; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*; Safedî, *Nektü'l-himyân*, *eş-Şu'ur bi'l-ûr*; Ebû Bekir İbn Âsım el-Girnâtî, *Hadâ'iku'l-ezâhir*; İbşîhî, *el-Müstetraf*; Bahâeddin Âmilî, *el-Keşkül*, *el-Mihlât*; Ahmed el-Hüfî, *el-Fükâhe fi'l-edebî'l-Arabî*; Yûsuf Ahmed Mürüvve, *Nevâdirü a'lâmi'l-fükâhe*.

Bunlardan başka özellikle hamâse türündeki antolojilerde Ebû Temmâm'dan itibaren "el-Mülah", "ez-Zarf" vb. adlarla anılan bölümlerde hezliyyâta dair örnekler yer almaktadır. Ebû'l-İber el-Hâşimî'nin Halife Mu'tez-Billâh için yazıp 1000 dinar ödül aldığı, tamamı hezl olan bir kasîde-i müzdevicesinin bulunduğu kaydedilir (Ebû İshak el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s. 11-12). İbn Zeydün'un *er-Risâletü'l-hezliyye* adlı eseri ise hicve dairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hzl" md.; İbn Manzûr, *Ahbârü Ebi Nüvâs*, Bağdad 1952, tür.yer.; *Müsned*, I, 410; VI, 316; İbn Mâce, "Talâk", 9, "Edeb", 24; Ebû Dâvûd, "Talâk", 9; Tirmizî, "Talâk", 9, "Birr", 57; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, tür.yer.; a.mlf., *el-Beyân ve't-tebyîn*, Kahire 1395/1975, I, 93; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 293; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. M. Abdül Mün'im Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 158-159; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, Beyrut 1404/1984, s. 459-461, 584-588, 600-602; İbn Ebû Avn el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Ecvibetü'l-müskite* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed), Kahire 1983, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin mukaddimesi, s. 5, 12, 143; İbn Abdürabbih, *el-İkâdü'l-ferîd*, tür.yer.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Abdullah Ebû Ali Mühennâ), Beyrut 1407/1986, III, 152-158; IX, 367-388; X, 281-322; XII, 183-186; XVII, 216-225; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 158, 161, 170-171, 182, 375-376; İbn Habîb en-Nisâbü'rî, *'Ukalâ'ü'l-mecânîn*, Kahire 1924, tür.yer.; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1408/1988, tür.yer.; a.mlf., *el-İmtâ' ve'l-mü'ânese*, Kahire 1973, tür.yer.; Ebû İshak el-Husrî,

Zehrü'l-âdâb (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1389/1969, tür.yer.; a.mlf., *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir* (nşr. M. Emîn el-Hâncî), Kahire 1353, tür.yer.; Hatîb el-Bağdâdî, *et-Taţfil*, Kahire 1983, tür.yer.; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, Beyrut 1405/1985, tür.yer.; a.mlf., *Kitâbü'l-Ezkiyâ'*, Kahire 1304, tür.yer.; a.mlf., *Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn* (nşr. Abdülemîr Mühennâ), Beyrut 1990, tür.yer.; İbnü'l-Esîr, *Kifâyetü't-tâlib* (nşr. Hilâl Nâcî v.dğr.), Bağdad 1982, s. 185-186; Necmeddin İbnü'l-Esîr, *Cevherü'l-kenz* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1983, s. 211-212; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbir fi 'ilmi'l-bedî'* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383/1964, s. 138-139, 570-573; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 124; Şehâbeddin Mahmûd, *Hüsnü't-tevessül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1980, s. 232; Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed, *et-Turâzü'l-mütezâmmîn li-esrâri'l-belâğa*, Beyrut 1415/1995, s. 438-439; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, Beyrut 1412/1992, s. 351; Safiyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 80; Teftâzânî, *el-Mu'tav-vel-'ale't-Telhîs*, İstanbul 1309, s. 443; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, VIII, 89; X, 419; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 56-57; İbn Âsım el-Girnâtî, *Hadâ'iku'l-ezâhir* (nşr. Ebû Hemmâm Abdülatîf Abdülhalîm), Beyrut 1413/1992, tür.yer.; Ebû Sa'd el-Âbî, *Neşrû'd-dür* (nşr. Osman Bû Gânîmî), Tunus 1983, tür.yer.; Abdülganî en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ehzâr*, Beyrut 1404/1984, s. 151-153; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâtü'l-belâgiyye ve tetavvuru-hâ*, Bağdad 1407/1987, III, 315, 349-351; Yûsuf Ahmed Mürüvve, *Nevâdirü a'lâmi'l-fükâhe*, Beyrut 1412/1991, tür.yer.; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal*, Beyrut 1413/1993, II, 873.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Hezl türü klasik Türk edebiyatına İnan'dan geçmiştir. Fars edebiyatında genel olarak hicivle aynı anlamda kullanılan ve "bir kimsenin kötülendiği, hakkında uygun olmayan şeylerin söylendiği şiir" veya "ahlâk ve edebe aykırı söz" diye tarif edilen hezl hakkında (Dihhudâ, XXVIII, 208; ayrıca bk. HİCİV) Fars şairlerinin fikirleri farklılık gösterir. Müncik-i Tirmizî bir mısraında, "Hezl söylemek küfürdür" derken Nâsır-ı Hüsrev hezli "mâzur" görür. Hâkânî hezl ile bunun karşıtı olan ciddiyeti kıyaslar ve bunları eline kâh kitap, kâh sapan olan bir çocuğa benzeterek, "Hezlden süreklî âfet görürsün" der. Sa'dî'ye göre de hezl ciddi sözün katleder (Dihhudâ, a.y.).

Türk edebiyatında hezl, birini yermek ve ona hak etmediği bir şeyi yakıştırmak üzere genel ahlâk kurallarını zorlayıcı tarzda söylenmiş sözlerle denir. Bu bakımdan latife ile hiciv arasında bir konumda bulunur. Belli bir amaca yönelik olması ve kişileri hedef olarak onları gülünç duruma düşürmesi açısından latifeden daha

ağır, sövme ve müstehcenlikten arınmış olduğu için de hicivden daha hafif bir mizah türüdür. Ciddi bazı şiirlerin hezl üslûbunda yeniden nazmedilmesine **tehzil**, hezl türündeki yazı ve şiirlerin toplandığı mecmualara da "hezliyyât mecmuası" adı verilir.

Hezl, en şiddetli yergiler olan hicivlerden başlayarak **zem**, **kadh**, **şetm**, **ta'riz**, **latife** (mülâtafa), **mutâyebe** gibi mizah içeren edebî türlerle karıştırılmıştır. Mizahî türlerin pek çoğunda yer alan şakacılık, alaya alma, ahlâka ve edebe aykırılık gibi birbirine benzeyen, hatta bazan iç içe bulunan özelliklerin kesin çizgilerle ayrılması zordur. Bu konuda yapılmış bazı tasniflere göre hezl "alay ederek küçük düşürme" biçiminde tanımlanmış, alt kademesine ta'riz (sataşma ve taşlama), üst kademesine de zem (kınama), hiciv (yergi), şetm ve kadh (sövgü) konulmuştur (Levend, *TDAY Belleten* [1970], s. 40; Mengi, s. 126). Latife ve nükte ise kimseyi incitmeme ve zarafeti ön planda tutma açısından heziden ayrılır. Bu da Türk edebiyatındaki hezlin Arap belâgatında nükteyi andırır tarzdaki anlamından farklı olarak hicve yakın bir mâna taşıdığını gösterir.

Nâbî oğluna öğüt verirken hezl ve mizah uğruna dostlukların yitirildiğini, hezlin kin ve düşmanlıklara yol açabileceğini anlatır (*Hayriye*, s. 87-88). Sünbülzâde Vehbî'nin öğüdü de Nâbî'yi destekler niteliktedir: "Kimseyi etme sakın istihzâ / Görme Hakk'ın kulunu hezle sezâ" (*Lütfiyye*, s. 71-72). Bu ifadelerden, hezlin Türk edebiyatında pek rağbet edilecek bir tür olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte birçok divan şairi hezliyyât türü manzumeler yazmaktan geri durmamıştır.

Şairlerin, devlet adamlarının ve devrin ünlü simalarının başından geçen hadiseler hezl türündeki sözlerle anlatılırken zarafete ve edebî inceliklere dikkat etmeye özen gösterilmesi gerektiği halde buna yeterince riayet edilmediği görülmektedir. Çok defa şairin dışında gelişen olayların hikâye edilmesi, mübalağalı ve zarif bir üslûp kullanılması hezli hicivden ayırır.

Hezliyyât mecmualarında kimliği belirsiz bazı kişilere dair alelâde ve müstehcen hikâyelere de yer verildiği görülmektedir. Hezliyyât mecmuası düzenleyen şairler nükte, mizah, hiciv ve hezliyyât örneklerini hiçbir tasnife tâbi tutmadan yazıya geçirdiklerinden bu tür mecmualar hem şekil hem de muhteva yönünden çeşitlilik gösterir. Dolayısıyla hezliyy-

yât mecmualarında çok nezih beyitlerin yanında sövge içeren kıtalara da rastlamak mümkündür.

Yazıldıkları devrin edebî ve tarihî şahsiyetleri hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bu tür eserlerde diğer kaynaklarda yer almayan bazı ayrıntılar da bulunur. Meselâ Mantıkî'nin (ö. 1635) bir hezl örneği olan, "Şam'da bilmediler kıymetimi / Hicret ettim Halebü's-şehbâ'ya / Harların çifte-i iz'âcından / İlticâ ettim Öküz Paşa'ya" kıtasından onun Şam'da görev yaptığı, buradan azledilince Halep'e giderek Öküz Mehmed Paşa'ya sığındığı ve yeni den görev aldığı öğrenilmektedir.

Klasik Türk edebiyatında hezlerini mecmua haline getiren önemli müellifler şöyle sıralanabilir: İshak Çelebi (ö. 944/1537; Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-suarâ*'sında örnekleri vardır), Nihâlî Câfer Çelebi (Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-suarâ*'sında örnekleri vardır), Nev'îzâde Atâî (İÜ Ktp., TY, nr. 319), Bahâî-i Küfrî (İÜ Ktp., TY, nr. 3005), Hevâî (İÜ Ktp., TY, nr. 2816, 3298, 3444), Osmanzâde Tâib (hezlleri çeşitli mecmualarda kayıtlıdır), Tırsî İbrâhim (A. Sırrı Levend kitapları arasında, bk. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 155), Kânî (İÜ Ktp., TY, nr. 3027, 5604), Seyyid Osman Sürûrî (İÜ Ktp., TY, nr. 1597), Süleyman Fâik (İÜ Ktp., TY, nr. 9577), Bayburtlu Zihni (İÜ Ktp., TY, nr. 9601). Bu mecmualarda yer yer hezliyyât tanımına uymayan, yaşanmış küçük hikâyeler de mevcuttur. Edirneli Güftî (ö. 1088/1677), *Teşrifâtü's-suarâ* adlı tezkiresinde 106 şairi hezl üslûbuyla anlatmıştır.

Türk edebiyatında hezlin yaygın kullanım şekillerinden biri, şekli şairin bir manzumeye nazîre yazarak meydana getirdiği tehzildir. Daha ziyade içinde bulunan zamanı ve şartları eleştirmek için söylenen tehzilde nükte esastır. Mizahî açıdan yeterince olgunlaşmamış bir tehzil makbul sayılmaz. Tehzil bir kişiyi, bir kurumu veya olayı konu edinebilir. Tehzil ettiği şiire şekil bakımından bağlı kalan şair fikir ve ifadede özgürce hareket eder. İnce hayaller, zarif nükteler ve bol çağrışımlı ifadeler tehzil söyleyen şairlerde görülen en belirgin üslûp özellikleridir. Divan şairleri içinde Mürekkepçi Hevâî ile Sürûrî'nin hicivleri kadar tehzilleri de meşhurdur.

Millî Edebiyat döneminde çıkarılan mizah dergilerinde divan şairlerinin gazel ve manzumeleri sık sık tehzil edilmiştir. Fazıl Ahmet Aykaç, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halil Nihat Boztepe, Yusuf Ziya Ortaç, Osman Kaygılı, Orhan Seyfi Orhon, Hüseyin

Kâmî, Rıza Tefvîk gibi şairlerin siyasî muhtevalı tehzilleri meşhurdur. Nedîm'in, "Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir / Aman dünyâyı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir" matla'lı gazelini Hüseyin Kâmî, Hüseyin Cahit Yalçın hakkında yazdığı, "Siyâset mülkünü yıktın Ohannes Han mısın kâfir / Bütün ahrârı kızdırdın kızıl sultan mısın kâfir" matla'lı bir gazelle tehzil etmiştir. Fazıl Ahmet Aykaç'ın Nâmîk Kemal'in "Hürriyet Kasidesi"ne yazdığı tehzilin bir beyti şöyledir: "Nasıl âlf-himem erbâb-ı cidd ü icthâdız kim / Bıraktık bir aşîret biz cihangîrâne devletten".

BİBLİYOGRAFYA :

Nâbî, *Hayriye* (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 87-89; Vehbî, *Lütfiyye* (haz. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu), İstanbul 1994, s. 71-73; Sürûrî, *Hezliyyât Mecmuası*, İÜ Ktp., TY, nr. 1597; Süleyman Fâik Efendi, *Mecmua*, İÜ Ktp., TY, nr. 9577; Muallim Nâci, *İstilahât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 200-202; M. Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 119-120, 265; S. Kemal Karaaloğlu, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul 1962, s. 65, 155-156; Tahirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı* (nşr. K. Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 53, 154; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I - Belâgat*, Ankara 1980, s. 300-303; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 148-155; a.mlf., *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 522-542; a.mlf., "Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi", *TDAY Belleten* (1970), s. 37-45; L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1984, s. 135; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 247; Mine Mengi, "Divan Şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları", *JTS*, XX (1996), s. 126-132; Cem Dilçin, "Mecnûn-nâme (Tehzîl-i Leylâ vü Mecnûn)", a.e., XXI (1997), s. 230-301; Pakalın, I, 802; III, 436-437; Dihhuda, *Luğatnâme*, XXVIII, 208.

İSKENDER PALA

HEZL

(الهزل)

Sözün anlamını ve hükümünü kastedmemekle gerçekleşen ve iç irade ile beyan arasında kasıtlı uygunsuzluk durumunu doğuran ciddiyetsizlik anlamında İslâm hukuku terimi.

Sözlükte "zayıflık, cılızlık" gibi anlamları bulunmakla birlikte hezl daha çok ciddi olmamayı, şaka yapmayı ifade etmektedir. Kur'an'da bu anlamda bir yerde geçen (et-Târik 86/14) kelimenin terim olarak, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye de nisbet edilen yaygın tanımlarından biri "kendisiyle bir anlam kastedilmeyen şey" biçimindedir. Diğer bir tanıma göre hezl, "bir şeyle konuluş (vaz') amacına uygun olmayan bir şeyin kastedilmesi"dir. Tanımda